

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेच्या
प्रभावी अंमलबजावणीसाठी कंत्राटी मनुष्यबळ
उपलब्ध करून देण्याबाबत

महाराष्ट्र शासन

नियोजन विभाग

शासन परिपत्रक क्रमांक: मगारो-२०२१/प्र.क्र. ९२ /रोहयो-७

१६ वा मजला, नवीन प्रशासन भवन,
मादाम कामा रोड, मंत्रालय, मुंबई- ४०००३२
तारीख: १६ नोव्हेंबर, २०२१.

वाचा :-

- १) महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी कायदा - २००५,
- २) महाराष्ट्र रोजगार हमी अधिनियम (सुधारित) कायदा - २०१४,
- ३) शासन परिपत्रक क्रमांक: मगारोहयो-२०१०/प्र.क्र.०७/रोहयो १०अ-
दि.१६ डिसेंबर, २०१०
- ४) शासन परिपत्रक क्रमांक: मगारो-२०१०/प्र.क्र.०४/रोहयो ३- दि.०५ एप्रिल, २०११
- ५) शासन परिपत्रक क्रमांक: आस्थाप. -२०१३ /प्र.क्र.०४/रोहयो ३- दि.११ फेब्रुवारी, २०१३
- ६) शासन निर्णय क्रमांक: आस्थाप. -२०१७ /प्र.क्र.१०२/ मगारो ३- दि.२९ सप्टेंबर, २०१७
- ७) महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना- राज्य निधी असोसिएशनच्या राज्य
नियामक मंडळाच्या (Governing Council) दिनांक २७ ऑगस्ट २०१९ रोजी झालेल्या
बैठकीचे इतिवृत्त.
- ८) शासन परिपत्रक क्रमांक: मगारो-२०२०/प्र.क्र.३०/रोहयो- दि.११ नोव्हेंबर, २०२०.
- ९) सीएससी ई-गव्हर्नन्स सर्विसेस लिमिटेड, यांचे पत्र दि.२७ जुलै, २०२१
- १०) शासन परिपत्रक क्रमांक: मगारो-२०२०/प्र.क्र.०५/रोहयो-७ दि. ४ ऑगस्ट, २०२१.
- ११) शासन परिपत्रक क्रमांक: मगारो-२०२०/प्र.क्र.७७/रोहयो-७ दि. २५ ऑगस्ट, २०२१.
- १२) शासन परिपत्रक क्रमांक: मगारो-२०२०/प्र.क्र.७८/रोहयो-७ दि. २४ सप्टेंबर, २०२१.
- १३) महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना- राज्य निधी असोसिएशनच्या कार्यकारी
समितीची दिनांक २६ ऑक्टोबर, २०२१ रोजी झालेल्या बैठकीचे इतिवृत्त.

प्रस्तावना :-

महाराष्ट्र हे महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेचे जनक राज्य आहे. या योजनेअंतर्गत ग्रामीण भागातील अंगमेहनतीची अकुशल कामे करणाऱ्या मजुरांना रोजगार उपलब्ध करून देणे, अशा रोजगाराच्या माध्यमातून टिकाऊ, उत्पादक मत्ता निर्माण करणे व अशा मत्ता मधून अकुशल कामे करणाऱ्या लोकांचे जीवनमान उंचावणे हे अपेक्षित आहे. सद्यस्थितीत विविध कारणांनी रोजगार हमी योजनेवर राज्याकडून होणारा खर्च अन्य राज्यांच्या तुलनेत कमी आहे. तामिळनाडू, तेलंगणा, आंध्र प्रदेश, राजस्थान, पश्चिम बंगाल इ. राज्ये रोजगार हमी योजनेत चांगली -कामगिरी करून केंद्र शासनाकडून अधिकचा निधी प्राप्त करून घेत आहेत. यातील काही राज्यांना विशेष करून आंध्रप्रदेशला दारिद्र्यरेषेखालील लोकांची टक्केवारी कमी करण्यात मोठ्या प्रमाणावर यश सुद्धा आले आहे.

याच अनुषंगाने, महाराष्ट्र राज्याने सुध्दा यावर्षीचे लेबर बजेट "समृद्धी लेबर बजेट" म्हणून तयार करण्यासाठी यापूर्वीच जिल्हा व तालुका स्तरावर लेबर बजेट च्या अनुषंगाने प्रशिक्षण देण्यात आले आहे. रोजगार हमी योजना विभागाने "मी समृद्ध तर गाव समृद्ध ,गाव समृद्ध तर पर्यायाने माझा महाराष्ट्र समृद्ध" तत्व अंगिकारले असून ग्रामीण भागातील शेतकरी /शेतमजूर व अन्य अकुशल मजूर त्यांचे जीवनमान उंचावणे, गरिबी दूर करणे व शेतकरी/शेतमजूर कुटुंबीयांना लखपती करणे यासाठी अनेक नवे बदल मागील काही काळात करण्यात आले आहेत .

तसेच, विभागाने "शरद पवार ग्राम समृद्धी योजना" राज्यात लागू केली असून सदर योजनेमुळे ग्रामीण भागातील युवकांना, मजुरांना व शेतकरी कुटुंबीयांना शेतीपूरक जोडधंदे करता येणार आहेत. याद्वारे गाव हा केंद्रबिंदू लक्षात न घेता कुटुंब हा केंद्रबिंदू लक्षात घेण्यात येणार आहे. त्यामुळे ग्रामपंचायत, पंचायत समिती, जिल्हा परिषद व राज्य शासनाच्या इतर सहभागी यंत्रणा यांची जबाबदारी मोठ्या प्रमाणावर वाढली आहे. जेणेकरून ग्रामीण भागातील गरजू ,गरीब कुटुंबांना दारिद्र्यरेषेच्या वर आणून त्यांची गरिबी दूर करता येईल. यासाठी कुटुंब केंद्रबिंदू लक्षात घेवून नियोजन करणे अपेक्षित आहे.

मा. पंतप्रधान, भारत सरकार यांनी दिलेल्या निर्देशानुसार, २०२२ पर्यंत शेतकऱ्यांचे उत्पन्न दुप्पट करण्याचे नियोजन आहे. त्या अनुषंगाने, राज्य शासनाने लखपती किसान ही संकल्पना विविध योजनांच्या समन्वयातून राज्यास राबवण्यास सुरुवात केली आहे. त्याचाच भाग म्हणून मागील काही वर्षांपेक्षा अधिक कामे या आर्थिक वर्षात राज्यात हाती घेण्यात आली आहेत. मात्र मनुष्यबळाअभावी सदर कामे मंजूर होण्याचे प्रमाण कमी असल्याचे क्षेत्रीय यंत्रणांकडून वेळोवेळी शासनास कळवून अतिरीक्त मनुष्यबळाची मागणी करण्यात येते.

अपु-या मनुष्यबळा अभावी अपूर्ण राहणा-या कामांची संख्या उत्तरोत्तर वाढत असल्याचे निदर्शनास आले आहे. त्याचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे.

अ. क्र.	वर्ष	अपूर्ण कामांची संख्या (लाखात)
१	२०१७-१८	६.५२
२	२०१८-१९	६.२७
३	२०१९-२०	६.०४
४	२०२०-२१	७.४८
५	२०२१-२२	७.०९ (दि. ११.११.२०२१ रोजी)

उपरोक्त तक्त्याचे अवलोकन केले असता असे लक्षात येते की राज्यात सरासरी ६ लाखांपेक्षा अधिक कामे दरवर्षी अपूर्ण अवस्थेत राहत आहेत.

सद्यस्थितीत विभाग, जिल्हा व तालुका पातळीवरील कंत्राटी मनुष्यबळ उपलब्ध करून द्यावयाची कार्यपद्धती ११ फेब्रुवारी, २०१३ च्या शासन निर्णयानुसार निश्चित करण्यात आली आहे.

तसेच, २९ सप्टेंबर २०१७ च्या शासन निर्णयाद्वारे जिल्हाधिकारी व मुख्य कार्यकारी अधिकारी जिल्हा परिषद यांच्या महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेतील कामाच्या विभागणी बाबत शासन निर्णय निर्गमित करण्यात आला आहे .सदर शासन निर्णयानुसार एखाद्या जिल्ह्यात मनुष्यबळ कमी वा अधिक मनुष्यबळ आवश्यक असल्याचे जिल्हाधिकारी यांची खात्री झाल्यास असे मनुष्यबळ उपलब्ध करून घेण्याबाबत उपरोक्त शासननिर्णयाद्वारे कळविण्यात आले होते .त्यानुसार अधिकचे

मनुष्यबळ अनेक जिल्ह्यांकडून उपलब्ध करून घेण्यात आले आहे. मात्र अनेक जिल्ह्यांनी आवश्यकता असतानाही असे अधिकचे मनुष्यबळ उपलब्ध करून घेतले नाही. त्यामुळे त्यांच्या जिल्ह्यात योजनेच्या प्रभावी अंमलबजावणी वर परिणाम झाल्याचे नाकारता येत नाही.

आजमितीस अशा सर्व जिल्ह्यांना ज्या ठिकाणी अधिक मनुष्यबळ आहे व ज्या ठिकाणी मनुष्यबळ देण्याची आवश्यकता आहे अशा सर्व बाबींचे संतुलन राज्यस्तरावरून करण्याची गरज निर्माण झाली आहे.

एकुणच योजने अंतर्गत निर्माण करण्यात आलेली जागरुकता लक्षात घेता गरजू मजुर मोठ्या प्रमाणात कामाची मागणी करतांना दिसत आहेत. असे करतानाच काम मागणी करणा-या कुटूंब संख्येत देखील लक्षणीय वाढ झालेली आहे. साहजिकच कामे कार्यान्वयीत करण्यासाठी मजुरांची मागणी, कामाचे निर्देश पत्र, हजेरी पत्रक निर्गमित करणे, हजेरी पत्रक भरणे, हजेरी पत्रक विहित कालावधीत अदा करणे यासह योजनेची पारदर्शकता अबाधित ठेवणे अनिवार्य आहे. त्याच प्रमाणे ग्राम पंचायत यंत्रणे व्यतिरिक्त सामाजिक वनिकरण, वन विभाग, रेशीम उद्योग, कृषि विभाग, सार्वजनिक बांधकाम विभाग व इतर यंत्रणा देखील कार्यरत आहेत. या सर्व यंत्रणांना स्वतंत्र अथवा समुहाने एकत्रितपणे डाटा एन्ट्री ऑपरेटर उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे.

या अनुषंगाने शासनाने दिनांक २४ सप्टेंबर २०२१ रोजी सामाजिक वनिकरण, वन विभाग, रेशीम उद्योग, कृषि विभाग व इतर यंत्रणा यांना मनुष्यबळ उपलब्ध करून देण्याबाबत शासन निर्णय निर्गमित केला आहे.

"मी समृद्ध तर गाव समृद्ध व गाव समृद्ध तर माझा महाराष्ट्र समृद्ध" हे तत्त्व अमलात येण्यासाठी कंत्राटी मनुष्यबळाची पुनर्रचना व आवश्यक त्या ठिकाणी अधिकचे मनुष्यबळ प्रस्तावित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन परिपत्रक :

नियोजन (रोहयो) विभागाच्या दिनांक २४ सप्टेंबर २०२१ रोजीच्या शासन निर्णयातील परिशिष्ट-क नुसार महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजने अंतर्गत काम करणा-या विविध क्षेत्रीय यंत्रणांना (कृषि विभाग, वन विभाग, सामाजिक वनीकरण) व अन्य क्षेत्रीय यंत्रणा ४७२-क्लार्क कम डाटा एंट्री ऑपरेटर तसेच २९ कंत्राटी तांत्रिक सहाय्यक मनुष्यबळ उपलब्ध करून देणेबाबतचा निर्णय घेण्यात आलेला आहे.

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेतील कामगिरी पाहता जिल्ह्यांना अधिकचे मनुष्यबळ उपलब्ध करून दिल्यास अधिकाधिक मनुष्यदिवस निर्माण होऊन उत्पादक मालमत्ता निर्माण होतील .

चालू आर्थिक वर्षासहित मागील ४ आर्थिक वर्षात राज्याने ९२२१.४० कोटी रुपये खर्च करण्यात आले आहेत. अकुशल व कुशल खर्च ६०:४० असताना कुशल खर्चावर केवळ सरासरी २५.१८% खर्च करण्यात आला असून उर्वरित १४.८२ % कुशल निधी योग्य नियोजन केले असते तर राज्यास मिळू शकला असता. ही रक्कम गणितीय पद्धतीने १३६६.०० कोटी रुपये राज्यास मिळू शकली असती. त्यामुळे अधिकाधिक उत्पादक टिकाऊ मालमत्ता निर्माण करण्यासाठी नियोजनबद्ध कामे हाती घेणे आवश्यक आहे जेणेकरून ग्रामीण भागातील शेतकरी, शेतमजूर, बेरोजगार युवक यांना छोट्या उद्योगाकडे वळवून त्यांचे जीवनमान उंचावता येईल व कायद्याचा मूळ उद्देश दारिद्र्याचे निर्मूलन करणे सफल होईल.

उपरोक्त सर्व बाबी पाहता जिल्ह्यांना अधिकचे मनुष्यबळ उपलब्ध करून दिल्यास अधिकाधिक अकुशल मजुरांना रोजगार हमी योजनेकडे आकर्षित करता येईल व मजुरांना विहित वेळेत काम देऊन

स्थावर मालमत्ता निर्माण करता येईल व निर्माण झालेल्या अशा मालमत्तेमधून गरिबीचे उच्चाटन करणे सुकर होऊन केंद्र शासनाने ठरवून दिलेली शाश्वत विकासाचे ध्येय गाठणे राज्यास सुकर होईल.

उपरोक्त सर्व बाबी पाहता वरील संदर्भ क्रमांक ४ व ५ ची शासन परिपत्रकेतील कंत्राटी कर्मचारी व यांची पात्रता व जबाबदारी कायम ठेऊन अन्य तरतुदी अधिक्रमित करण्यात येत आहेत.

अ) मागील आर्थिक वर्षाच्या निर्मित मनुष्यदिवसांच्या आधारावर पंचायत समिती स्तरावर उपलब्ध करून द्यावयाच्या पदांची संख्या-

अ.क्र.	गट / स्तर (निर्माण झालेल्या मनुष्यदिवस दिवसांनुसार)	मागील वर्षात ब्लॉक (तहसिलसह) मध्ये निर्माण झालेले मनुष्यदिवस (लाखात)	निर्माण झालेल्या मनुष्यदिवस दिवसांनुसार गट संख्या	प्रस्तावित प्रतिगट पदांची संख्या		प्रस्तावित एकूण पदांची संख्या	
				सहाय्यक कार्यक्रम अधिकारी APO	CDEO संगणक डाटा एंट्री ऑपरेटर	सहाय्यक कार्यक्रम अधिकारी APO	CDEO संगणक डाटा एंट्री ऑपरेटर
१	अ+	५.०० लाख व त्यापेक्षा अधिक	२५	५	८	१२५	२००
२	अ	३.०० लाख ते ५.०० लाख	२५	३	५	७५	१२५
३	ब	३.०० लाख ते २.०० लाख	५०	२	४	१००	२००
४	क	२.०० लाख ते १.५० लाख	५०	२	३	१००	१५०
५	ड	१.५० ते १.०० लाख	७५	२	२	१५०	१५०
६	इ	१ लाख व त्यापेक्षा कमी	१२६	१	१	१२६	१२६
एकूण			३५१			६७६	९५१

ब) सक्रीय जॉबकार्ड (Active Job Card) नुसार आधारावर उपलब्ध करून द्यावयाच्या तांत्रिक सहाय्यक पदांची संख्या

अ. क्र.	११.०२.२०१३ व अन्य शासन निर्णयानुसार मंजूर पदांची संख्या	२४ सप्टेंबर २०२१ रोजीच्या शासन निर्णयानुसार मंजूर पदांची संख्या	सध्या कार्यरत पदांची संख्या	अनुज्ञेय पदांची संख्या	नव्याने प्रस्तावि त पदांची संख्या	शेरा
			तांत्रिक सहाय्यक	तांत्रिक सहाय्यक		
१	११८९	२९	१२१८	१३१९	१०१	१. केंद्र सरकारच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार प्रत्येक २५०० जॉब कार्ड च्या साठी १ - तांत्रिक सहाय्यक नेमण्यात यावा. २. मागील आर्थिक वर्षात ३२,९८,६९२ एवढे जॉब कार्ड सक्रीय होते त्यानुसार अनुज्ञेय तांत्रिक सहाय्यक यांची संख्या.

दरवर्षी निर्मित मनुष्यदिवसांचा आढावा घेऊन पदांच्या संख्येत बदल करण्यात येईल.

तांत्रिक सहाय्यक, सहाय्यक कार्यक्रम अधिकारी, व CDEO संगणक डाटा एंट्री ऑपरेटर यांची कामे व नेमणुकीसाठी ची पात्रता यापूर्वी वेळोवेळी निर्गमित करण्यात आलेल्या शासन निर्णय/ परिपत्रक यांचे नुसार कायम राहतील.

उपरोक्त प्रमाणे निश्चित केलेले सुधारित मनुष्यबळ जिल्ह्यातील निर्मित मनुष्य दिवस व सक्रिय जॉबकार्ड या आधारावर उपरोक्त दिलेल्या तक्त्याप्रमाणे अनुज्ञेय करून देण्यात येत आहे. तसेच एखादा तालुका, जिल्हा स्तरावर स्थानिक परिस्थिती लक्षात घेऊन अधिकचे मनुष्यबळ उपलब्ध करून देणे अथवा अनावश्यक मनुष्यबळ कमी करणे बाबत शासन स्तरावर निर्णय घेण्यात येईल.

सदर आदेश तात्काळ अंमलात येतील.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संकेतांक २०२११११७११५३५१५७१६ असा आहे. हे परिपत्रक डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(नंद कुमार)

अपर मुख्य सचिव (रोहयो), महाराष्ट्र शासन

प्रति,

१. मा.मंत्री (रोहयो) यांचे खाजगी सचिव.
२. मा.राज्यमंत्री (रोहयो) यांचे खाजगी सचिव.
३. संचालक (MGNREGA), ग्रामीण विकास मंत्रालय, भारत सरकार, कृषी भवन, नवी दिल्ली - ११० ००९.
४. उपसचिव (MGNREGA), ग्रामीण विकास मंत्रालय, भारत सरकार, कृषी भवन, नवी दिल्ली - ११० ००९.
५. सचिव, कृषी विभाग, मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२
६. सर्व विभागीय आयुक्त
७. आयुक्त, कृषी आयुक्तालय, पुणे.
८. आयुक्त, महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना-महाराष्ट्र, नागपूर
९. सर्व जिल्हा कार्यक्रम समन्वयक तथा जिल्हाधिकारी, जिल्हाधिकारी कार्यालये.
१०. सर्व सह जिल्हा कार्यक्रम समन्वयक तथा मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
११. सर्व उपायुक्त (रोहयो), विभागीय आयुक्त कार्यालये.
१२. संचालक (फलोत्पादन), कृषी आयुक्तालय, पुणे.
१३. संचालक (मृद संधारण), कृषी आयुक्तालय, पुणे.
१४. सर्व मुख्य अभियंता (मृद व जलसंधारण).
१५. सर्व जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी
१६. सर्व जिल्हा रेशीम अधिकारी.
१७. सर्व उपजिल्हाधिकारी (रोहयो)

१८. सर्व उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी (नरेगा, ग्रामपंचायत)
१९. सर्व गटविकास अधिकारी, नरेगा
२०. उपवनसंरक्षक (सर्व)
२१. उपसंचालक, सामाजिक वनीकरण (सर्व)
२२. वित्त विभाग (अर्थ-१६, व्यय-८)
२३. नियोजन विभाग (का.१४३४ व का.१४२४)
२४. संचालक, मे.सीएससी ई-गव्हर्नन्स सर्विसेस लिमिटेड, नवी दिल्ली .
२५. निवड नस्ती, रोहयो - ७.